

De Afsluitdijk en de Stelling van Den Helder

10-15 mei 1940

I. L. Uijterschout

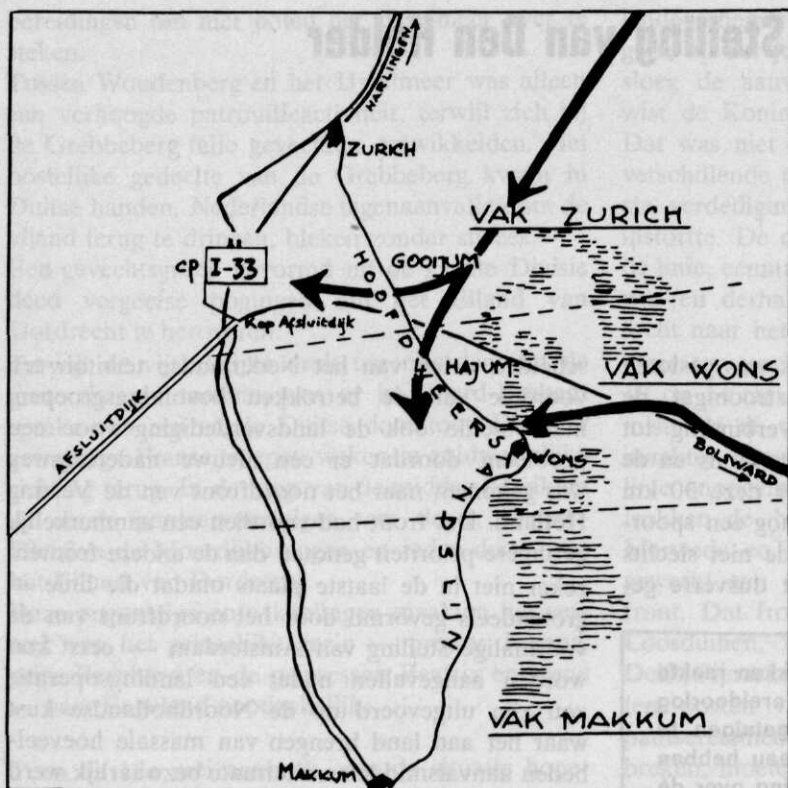
Sinds op 28 mei 1932 de Afsluitdijk was gesloten door het dichtten van het laatste stroomgat, de Vlieter, was er een nieuwe landverbinding tot stand gebracht tussen het westen des lands en de noordelijke provinciën. De weg over deze 30 km lange dijk, waarover mogelijk ook nog een spoorlijn zou worden aangelegd, betekende niet slechts een welkom trait-d'union tussen tot dusverre ge-

Veertig jaar nadat ons land betrokken raakte in het geweld van de Tweede Wereldoorlog is het niet eenvoudig nog ooggetuigen te vinden die destijds op hoog niveau hebben deelgenomen aan de besluitvorming over de militaire operaties ter verdediging van het Nederlandse territorium. Beschrijvingen uit de tweede hand missen vaak de overtuigingskracht die kenmerkend is voor het relaas van hem die zelf alle factoren heeft moeten afwegen en die daarbij zowel de grote lijn als het detail in acht moest nemen. De schrijver van dit artikel was er inderdaad zelf bij: als Chef van de Staf der Landmacht was hij gesteld onder bevel van de Commandant van de Stelling van Den Helder en in zijn functie belast met de leiding over het optreden van de landmachteenheden in dat bevelsressort; tot zijn taak behoorde eveneens de gevechtsverslagen van de onderscheidene eenheden en onderdelen te fatteren en vervolgens ten behoeve van de officiële geschiedschrijving in te dienen bij de Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht. Dat hij bij uitstek gekwalificeerd is voor het beschrijven van de oorlogshandelingen in deze sector lijdt geen twijfel: de (marine)commandant van de Stelling waardeerde zijn inbreng in de interservicesamenwerking ten zeerste en betuigde hem zijn bijzondere tevredenheid voor alles wat zijn stafmedewerker had gedaan voor het voorbereiden van de verdediging vóór en het voeren daarvan in de oorlogsdagen.

De redactie laat gaarne het woord aan deze oud-officier, een der laatsten die nog uit eigen ervaring kunnen spreken.

scheiden delen van het Nederlandse territorium ten voordele van de betrokken bevolkingsgroepen, maar stelde ook de landsverdediging voor een probleem doordat er een nieuwe naderingsweg was gekomen naar het noordfront van de Vesting Holland. Dat front had voordien een aanmerkelijk geringere prioriteit genoten dan de andere fronten, zeker niet in de laatste plaats omdat die linie — grotendeels gevormd door het noordfront van de voormalige Stelling van Amsterdam — eerst kon worden aangevallen nadat een landingsoperatie zou zijn uitgevoerd op de Noordhollandse kust waar het aan land brengen van massale hoeveelheden aanvalsmiddelen uitermate bezwaarlijk werd geacht. Het ligt dan ook voor de hand dat er een hachelijke situatie zou kunnen ontstaan indien moderne gemechaniseerde en gemotoriseerde eenheden de dijk zouden kunnen benutten om zich te werpen op wat logischerwijze gold als een relatief onbedreigde nevensector. Dat zelfde kon worden gezegd van het zuidfront van de Stelling van Den Helder, dat de landzijde van de marinebasis afschermde met enkele, door inundaties te completeren, verdedigingsopstellingen.

In het tactische denken uit de periode tussen de beide wereldoorlogen was het nauwelijks een probleem de tegenstander een bepaalde naderingsmogelijkheid te ontfangen, in het bijzonder niet wanneer de nadering kon worden geblokkeerd in een door de verdediger beheerst defilé (d.i. een nauwe doorgang die slechts met een smal front kan worden gepasseerd omdat er daarnaast geen manoeuvreer ruimte is). Aangezien nu de 90 meter brede Afsluitdijk in wezen een zeer langgerekt defilé is, zou men het doorlopend beheersen daarvan gemakkelijk kunnen verzekeren met geschuts- en mitrailleur opstellingen van waaruit de — in de trant van de Eerste Wereldoorlog stormlopende — vijandelijke infanterie kon worden weggemaaid. Een belangrijke voorwaarde was daarbij, dat de vijandelijke artillerie geen kans mocht krijgen de wapens te neutraliseren. Die gedachtengang leidde tot een verdedigingsopbouw met een dusdanig statisch karakter dat de ligging van hindernissen

Afb. 1 Wonsstelling met inundaties en Duitse aanvalsassen

Vak Zurich: 3-I-33 RI + 9e Res Grenscie + een cie beweegl. res 1 sie zw mitrs, 2 X Pag, 1 X 3,7 cm marinegeschut

Vak Wons: 1-I-33 RI + drie sies beweegl. res, 3 sies zw mitrs, 2 X Pag, 1 X 3,7 cm marinegeschut

Vak Makkum: 2-I-33 RI + een sie beweegl. res, 1 sie zw mitrs, 2 X Pag, 2 X 6-Veld

Cp: kustwachtdet Harlingen, 1 sie zw mitrs, 1 X Pag, 1 X 6-Veld, 3 X 3,7 cm mar gesch

en vuursectoren, de opstelling van de vuurorganen en de plaats van de commandoposten eigenlijk al op voorhand werd prijsgegeven aan een tegenstander die bereid was zich al in vreedstijd enige moeite te getroosten bij het doen van zijn verkenningen. Bovendien werd maar al te vaak veronachtzaamd dat zowel een latere verkenning als het uitschakelen van de vuurwapenopstellingen kinderspel zouden zijn voor een aanval die vrijelijk van de derde dimensie zou kunnen gebruik maken; ook in de verdedigingsvoorbereiding van de Afsluitdijk werd te weinig aandacht besteed aan de inmiddels hand over hand toegenomen dreiging uit de lucht.

In het geheel van de Nederlandse defensieve strategie werd de Afsluitdijk niet beschouwd als een naderingsweg naar de Helderse marinebasis, maar vooral als een dreigende aanvalsweg waarlangs kon worden doorgestoten naar het hart van het land. Om echter de verdediging daarvan zonder veel moeilijkheden te kunnen inpassen in de bestaande conceptie, werd die gekoppeld aan de inmiddels reeds ingespeelde organisatie van de Stelling van Den Helder waar de Commandant der Marine het bevel voerde. Diens hoofdkwartier, waarin uiteraard de specifieke landmachtdeskundigheid ontbrak, werd daarom uitgebreid met een Staf Landmacht, bestaande uit twintig officieren die de sec-

ties operatiën, intendance, geneeskundige dienst, materieel, munitie, genie, geestelijke verzorging en motordienst bemanden, bijgestaan door een aantal toegevoegde onderofficieren, motorordonnansen en overig personeel. Als Chef Staf Landmacht trad op de schrijver van dit artikel, destijds kapitein van de generale staf; commandant van de Stelling van Den Helder was schout-bij-nacht H. Jolles.

De sterkte van de landmachtonderdelen die in oorlogstijd voor de Stelling beschikbaar zouden zijn, bedroeg omstreeks 10.000 man — niet inbegrepen de verdediging van de Afsluitdijk en het oostelijke bruggehoofd daarvan — te weten vijf bataljons infanterie welker aantal zou worden verdubbeld door het opnemen van de territoriale troepen die uit de noordelijke provincies zouden terugtrekken, tien batterijen kust- en vier batterijen luchtdoelartillerie (7,5 cm Vickers), vier pelotons luchtdoelmitrailleurs, een afdeling zoeklichten, een zelfstandige sectie luchtdoelartillerie (2 cm) tegen laagvliegende vliegtuigen, en ten slotte een compagnie bewakingstroepen voor het beveiligen van vitale punten en gebouwen in en rond de Stelling. Dit landmachtperoneel was voornamelijk gelegd in de oude forten van de Gemeenschapslinie, die de landzijde van de Stelling dekte: Fort Erfprins, Fort Dirks Admiraal, Fort Kijkduin, Westoever, en Oostbatterij. In laatstgenoemd ge-

bouwencomplex bevonden zich ook de commando-posten van de stellingcommandant en de chef staf landmacht alsmede de verbindingscentrale. De verbindingen met en tussen de verschillende onderdelen van marine en landmacht in de Stelling waren uitstekend; de verst verwijderde verdedigingspositie, die te Kornwerderzand, beschikte over acht kabelverbindingen met de Stelling, bomvrij aangebracht in het dijklichaam.

De Wonsstelling (afb. 1)

Het principe, dat men een brug het beste in eigen hand kan houden door een bruggehoofd aan 's vijands zijde te blijven verdedigen, werd ook toegepast bij het in staat van verdediging brengen van de Afsluitdijk. Rond het oostelijke uiteinde van de dijk was een stelling geïmproviseerd met een tweeledige taak: verdedigen van de naderingen naar de kop van de Afsluitdijk, en opvangen van de eenheden die onder bevel van de Territoriale Bevelhebber in Friesland, Groningen en Drenthe het vertragende gevecht moesten voeren in de noordelijke provincies. Deze stelling, genoemd naar het daarin centraal liggende terpdorp Wons, liep van de Waddenkust benoorden Zurich langs (inbegrepen) Gooijum, Hajum en Wons naar het IJsselmeer bezuiden Makkum. De te krappe defensiebegrotingen van de voorafgaande jaren, waaruit de enorme achterstand niet kon worden ingelopen

en die slechts mondjesmaat nieuwbouw mogelijk maakten, hadden ook de verdedigingsvoorbereidingen in de Wonsstelling beïnvloed. Betonnen kazematten waren er niet, artillerie en luchtafweerpapens evenmin. De van aarde en hout opgetrokken gevechtsofstellingen waren — vanwege de ter plaatse gebruikelijke hoge grondwaterstand — niet ingegraven maar in ophoging gebouwd; diensten-gevolge lagen zij voor vijandelijke verkenners, gevechtsvliegers en artilleriewaarnemers als het ware op een presenteerblad uitgestald. Aan die zorgwekkende situatie, die uiteraard niet bevorderlijk was voor het moreel van het door reserve-majoor B. Smid gecommandeerde 1-33 RI dat de bezetting vormde, kon nauwelijks iets worden verbeterd door een beoosten de stelling voorbereide inundatie die de verdediging zou moeten vergemakkelijken: door de sluisen te Makkum zou daartoe water moeten worden ingelaten uit het IJsselmeer dat echter per seizoen en zelfs per windrichting sterk wisselende waterhoogten kende.

Kornwerderzand en Den Oever (afb. 2 en 3)

De eerste verdedigingspositie op de Afsluitdijk bevond zich bij de Lorentzschut- en spuisluisen op het Kornwerderzand, ongeveer 4 km van de Friese kust. De tweede positie lag aan het andere einde van de dijk bij het Stevinsluizencomplex te Den Oever, nabij de oostelijke punt van het voormalige

Afb. 2 Schema Kornwerderzand met kazematten en hoofdschootsrichtingen

Eerste linie

K 1: 1 oo, 8 kpls en sldn; 2 zw mitrs

K 2: 1 oo, 18 kpls en sldn; pantserkoepel, 1 × 5 cm, 6 zw mitrs

K 3: gnk- en zoeklichtpers

K 4: 2 oo, 20 kpls en sldn, 12 mitrail-
listen, vbd en zoeklichtpers; 2 zw
mitrs (waarvan 1 buiten)

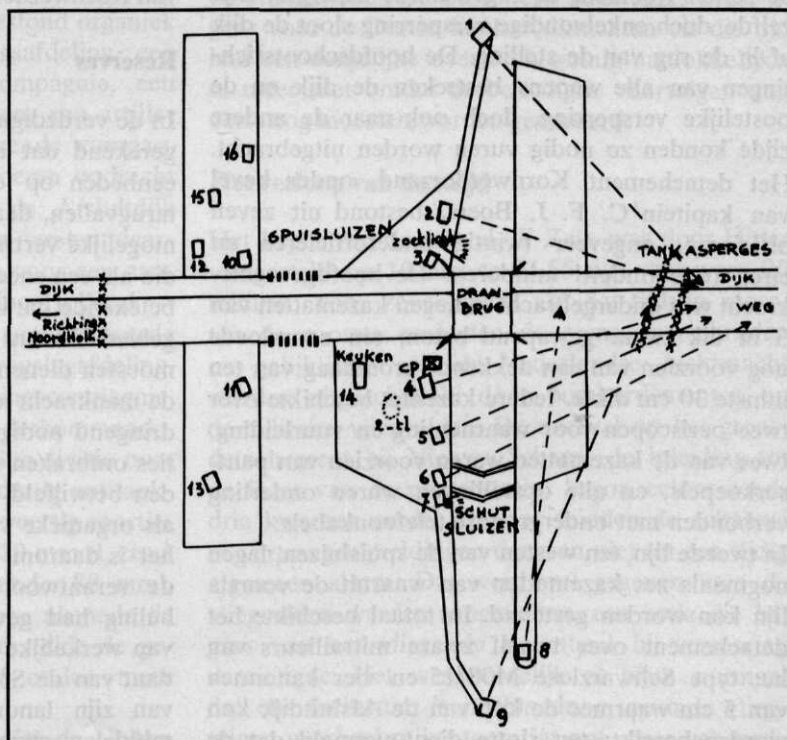
K 5: 1 oo, 9 kpls en sldn; 2 zw mitrs

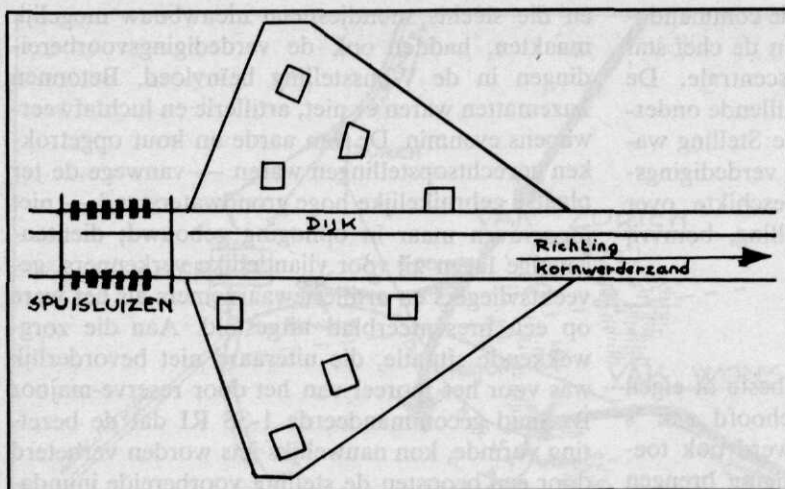
K 6: 2 oo, 20 kpls en sldn (kustart);
2 × 5 cm, 1 zw mitr (buiten)

K 7: zoeklichtpers

K 8 en K 9: als K 5

Tweede linie 80 mitrail-
listen

Afb. 3 Schema Stelling Den Oever

eiland Wieringen. Halverwege die beide stellingen, bij de werkhaven Breezanddijk, was een zwak detachement gelegerd dat voor zijn taak — het tegengaan van landingen die de rug van Kornwerderzand zouden kunnen bedreigen — niet kon beschikken over duurzame versterkingen, maar in voorkomend geval zou moeten optreden zonder noemenswaardige dekking.

In Kornwerderzand was dat wel anders. De stelling daar gold als een van de modernste in Nederland. Aan de oostzijde bevond zich een tankversperring over de gehele breedte van de dijk, bestaande uit een dubbele rij in de bodem verankerde stalen I-balken, de zogenaamde asperges. Een zelfde, doch eenvoudige versperring sloot de dijk af in de rug van de stelling. De hoofdschotsrichtingen van alle wapens bestreken de dijk en de oostelijke versperring, doch ook naar de andere zijde konden zo nodig vuren worden uitgebracht. Het detachement Kornwerderzand, onder bevel van kapitein C. F. J. Boers, bestond uit zeven officieren, ongeveer twintig onderofficieren en circa tweehonderd minderen. De hoofdgevechtskracht was ondergebracht in negen kazematten van 3 m dik zwaar gewapend beton, ten overvloede nog voorzien van een dekkende grondlaag van ten minste 30 cm dikte. Iedere kazemat beschikte over twee periscopen voor waarneming en vuurleiding, twee van de kazematten waren voorzien van pantserkoepels, en alle opstellingen waren onderling verbonden met ondergrondse telefoonkabels.

In tweede lijn, ten westen van de spuisluizen, lagen nogmaals zes kazematten van waaruit de voorste lijn kon worden gesteund. In totaal beschikte het detachement over twaalf zware mitrailleurs van het type Schwarzlose M08/15 en vier kanonnen van 5 cm waarmee de kop van de Afsluitdijk kon worden bereikt; ten slotte dient vermeld dat de

gehele stelling was omgeven met prikkeldraadversperringen, terwijl ruimschoots was gebruik gemaakt van landmijnen.

De stelling te Den Oever had meer de functie van grendelstelling voor het geval dat Kornwerderzand zou worden uitgeschakeld dan wel een landing in de rug daarvan zou worden uitgevoerd. Acht kazematten, welker schootssectoren nagenoeg geheel op de dijk waren geconcentreerd, stonden daar op de speciale verbreding van het dijklichaam ten oosten van de spuisluizen. Het detachement dat met deze stelling was belast, kwam qua organisatie en bewapening in grote trekken overeen met dat van Kornwerderzand.

Reserves

In de verdedigingsopzet van die periode werd erop gerekend dat de grensbewakings- en territoriale eenheden op de voorbereide stellingen zouden terugvallen, daarbij aan de aanvaller een zo groot mogelijke vertraging opleggende. In die conceptie, die als een sneeuwbalstelsel zou moeten werken, betekende dat in wezen dat de uit het prijsgegeven gebied binnen de stellingen terugkerende troepen moesten dienen ter noodzakelijke versterking van de mankracht in de hoofdverdediging. Dat was ook dringend nodig, want op tal van belangrijke posities ontbraken reserves. Het moest natuurlijk worden betwijfeld of die eenheden zonder meer weer als organieke verbanden inzetbaar zouden zijn, en het is daarom begrijpelijk dat het merendeel van de verantwoordelijke commandanten al bij herhaling had gevraagd om het beschikbaar stellen van werkelijke reserves. Zo had ook de commandant van de Stelling van Den Helder ten behoeve van zijn landmachtsectoren extra eenheden en middelen aangevraagd, die hij in het bijzonder

dacht te zullen nodig hebben omdat de chef staf landmacht verwachtte dat de vijf noordelijke bataljons in voorkomend geval niet tijdig, dan wel gedesorganiseerd in de Wonsstelling zouden aankomen, misschien zelfs pas als die stelling reeds in gevecht zou zijn gewikkeld.

Het als beweeglijke reserve aangevraagde infanteriebataljon was evenwel niet beschikbaar, evenmin als de gevraagde batterijen luchtdoelartillerie, vier pelotons luchtdoelmitrailleurs en batterijen veldartillerie; bovendien kon de aanvraag van verkennings- en gevechtsvliegtuigen niet worden gehonoreerd.

Het gevolg van dat alles was dat het zich liet aanzien dat de verdediging nagenoeg uitsluitend passief zou moeten worden gevoerd omdat de middelen voor een actieve verdediging ontbraken.

De tegenstander

In het kader van het Duitse offensief tegen Frankrijk, dat door Hitler in „Mein Kampf” al was afgeschilderd als de aartsvijand die moest worden vernietigd, diende de operatie tegen Nederland hoofdzakelijk voor het beveiligen van de rechterflank. Op de noordelijke vleugel van de in ons land binnenvallende troepen — behorende tot het 18e en het 6e Leger — stond de 1. Kavalleriedivision onder bevel van generaal-majoor Feldt. Deze eenheid, de laatste in de Duitse krijgsmacht die nog bereden eskadrons telde hoewel het gevecht normaliter afgestegen werd gevoerd, bestond organiek uit de divisiestaf, een verbindingsafdeling, een pionierafdeling en een antitankcompagnie, een cavaleriebrigade van vier regimenten, een artillerieregiment en een aantal verzorgende compagnieën. Met het oog op de uit te voeren opdracht — noordelijk Nederland nemen, de Afsluitdijk vermeesteren, een bruggehoofd ten westen daarvan vormen en zich gereed houden voor een aanval op het noordfront van de Vesting Holland — was de divisie versterkt met twee gemotoriseerde batterijen luchtdoelgeschut, een brugslagafdeling, een versterkte luchtsteunverbindingscompagnie, een pantserrein en een Marine-Sonderkommando. Aan wapens beschikte deze versterkte divisie over ruim vijftig kanonnen van 75 mm, dertig antitankkanonnen van 37 mm, bijna vijfenveertig mortieren van 54 en 81 mm, vier stukken 20 mm tl, zes à zeven zwaardere stukken tl (waaronder 88 mm), ruim 350 lichte en zware mitrailleurs, alsmede de persoonlijke bewapening. Ten slotte telde de gedeeltelijk gemotoriseerde eenheid onder meer achttien pantserwagens.

De divisiecommandant verwachtte dat de Neder-

landers niet zouden zijn opgewassen tegen zijn grotendeels uit Oost-Pruisen afkomstige, door Pruisische officieren aangevoerde en in Polen reeds met het gevecht vertrouwd geraakte eenheid, die zich bovendien grondig had voorbereid door maandenlang te oefenen op „Handstreichs” tegen verdedigde objecten en aanvalsacties tegen kazematten met beperkt front. Uitgaande van de veronderstelling dat de tegenstand van de versnipperde vijf infanteriebataljons in zijn vak snel zou ineenstorten, nam hij zich voor de verdediging op de Afsluitdijk bij verrassing te overrompelen in de vroege ochtend van de eerste aanvalsdag, met behulp van troepen die daartoe in de loop van de voorafgaande nacht met de pantserrein via Nieuwe Schans tot in Harlingen zouden worden overgebracht. Zou dat plan mislukken — op 10 mei moest de trein inderdaad nog voor Winschoten al onverrichterzake terugkeren omdat een geïmproviseerde versperring met een compleet treinstel in een geopende spoorbrug de coupe-de-main ontcrachtte — dan zou een reguliere aanval op de dijk, met steun van eigen vuursteunmiddelen alsmede jacht- en bombardementsvliegtuigen de uitvoering van de opdracht moeten verzekeren; daarbij zou tevens een landing in de rug van Kornwerderzand worden uitgevoerd, mogelijk gemaakt door de goede diensten van het daarvoor bestemde Sonderkommando. De mogelijkheid van een amfibische operatie uit Friesland rechtstreeks naar de Noordhollandse kust werd nauwelijks overwogen: voor de Duitse landstrijdkrachten uit die tijd had een dergelijke oversteek weinig aantrekkelijks, te meer niet omdat de benodigde vaartuigen dan eerst nog moesten worden gevorderd.

Het verloop van de strijd

Het begin van de aanval, *X-Zeit*, was door Hitler vastgesteld op 10 mei te 03.55 uur, ongeveer 20 minuten voor zonsopgang. Op dat tijdstip moesten de voorste eenheden de grens overschrijden en gelijktijdig zou de Nederlandse luchtmacht worden uitgeschakeld door bombardementen op de militaire vliegvelden. De overval op het grensdetachement bij Nieuwe Schans, de inleiding tot de inzet van de pantserrein, begon echter reeds drie kwartier eerder. Helaas leidden de schaarse en vertraagde meldingen daarvan niet tot een tijdig algemeen alarm. Dat werd wel gegeven toen de vliegvelden werden aangevallen, een actie die het gros van het vliegende potentieel bij verrassing vernietigde. Het was namelijk al bijna normaal dat ons luchtruim 's nachts door vreemde vliegtuigen werd gebruikt; toen dat ook weer gebeurde

in de nacht van 9 op 10 mei werd daarin dan ook niet onmiddellijk reden voor alarm gezien.

Reeds om ongeveer 02.30 uur vlogen grote aantallen vliegtuigen over en langs de Stelling van Den Helder in westelijke richting; om 03.30 uur wierpen drie vliegtuigen parachutemijnen af in het Marsdiep om de vaart naar en van de marinebasis te blokkeren. Het vliegveld De Vliet op Texel, waar de Militaire Luchtvaart een jager- en bommenwerperopleiding had gevestigd, werd, evenals het vliegveld De Kooy ten zuiden van Den Helder, waar elf D XXI jagers waren gestationeerd, van omstreeks 04.00 uur af herhaaldelijk gebombardeerd en beschoten. Van de elf jagers waren er 's avonds, nadat zij zich in luchtgevechten uitstekend hadden gewoerd, nog slechts twee over.

Om 10.00 uur gaf de Territoriale Bevelhebber in Friesland, Groningen en Drente de troepen onder zijn bevel opdracht, terug te trekken naar de Afsluitdijk: hij was van oordeel dat de verspreide delen van zijn vijf bataljons hun kansloze strijd maar beter konden afbreken om zo snel mogelijk te kunnen worden toegevoegd aan de mankracht die de voornaamste linies en stellingen zou moeten verdedigen. Na waar mogelijk de voorbereide vernielingen nog te hebben gesteld, trokken de troepen in gevorderde auto's en op rijwielen snel terug buiten gevechtaanraking met de vijand, die hen niet eens in hetzelfde tempo kon blijven volgen. De terugtrekkende detachementen arriveerden in de loop van 10 en 11 mei bij de Wonsstelling, zonder de verdedigers daar te kunnen inlichten over de aantallen eigen troepen die nog moesten worden verwacht, noch over de door de vijand inmiddels bereikte posities. Het gevolg was, dat omstreeks 17.00 uur op de tweede oorlogsdag de laatstkomende Nederlanders voor vijand werden aangezien en beschoten.

Kort daarop verschenen de eerste verkenningspatrouilles en sloten eenheden van de cavalerie-divisie de Wonsstelling in. Inmiddels was echter het gros van 33 en 36 RI, twee grensbataljons en een compagnie pioniers binnen de eigen linies opgevangen en doorgezonden over de Afsluitdijk; een groot aantal burgervluchtelingen, waaronder verscheidene ambtenaren met belangrijke documenten en overheids gelden, had eveneens zijn toevlucht in westelijke richting gezocht, op gevaar af de militaire bewegingen te hinderen of mede tot doelwit van de vijandelijke luchtactiviteit te worden. Troepen ter sterkte van ongeveer een bataljon bleven, deels op basis van vrijwilligheid, in de opnamestelling achter om I-33 RI te versterken. Wie over de Afsluitdijk terugtrok, mocht van geluk spreken dat hij door de Duitse vliegers

ongemoeid werd gelaten: de belangrijkste luchtaanval op de dijk werd uitgevoerd op de vele autowrakken die, evenals grote hoeveelheden betonnen putringen, op de verkeersweg waren geplaatst om het landen van gevechts- en transporttoestellen te verhinderen; in de veronderstelling met militaire colonnes te doen te hebben viel de Luftwaffe herhaaldelijk deze wrakken aan.

Zo lang de gevechtaanraking van de Wonsstelling nog niet meer inhield dan enkele vijandelijke verkenningen, achtten de commandant van de Stelling van Den Helder en zijn chef staf landmacht het onjuist de bezetting terug te nemen. Terecht, zoals ook bleek uit een summier luchtverkenning door twee oude Fokker C-5 tweedekkertjes die, wonder boven wonder, in de vroege ochtend van de derde oorlogsdag — 12 mei, de Eerste Pinksterdag — erin slaagden vast te stellen dat de vijand zich concentreerde tegenover Zurich en in dezelfde sector drie batterijen artillerie in stelling had gebracht.

De aanval begon inderdaad op diezelfde zondag, doch met het zwaartepunt bij Wons; kennelijk had het afslaan van vijandelijke verkenningen tegen Zurich de tegenstander doen geloven dat de verdedigers daar te sterk waren. De aanval werd voorafgegaan door in de loop van de ochtend uitgevoerde luchtaanvallen met stekende en mitrillerende vliegtuigen, inleidende beschietingen van de artillerie en acties van pantserwagens. In de loop van de strijd, waarin de verdedigers zeer goede resultaten wisten te behalen met hun schamele bewapening, moesten enkele infanteristen zich ten noorden van Wons terugtrekken omdat hun opstelling onbruikbaar was geschoten. In het nevenvak, Zurich, concludeerde men daaruit ten onrechte dat nu de noordelijke vleugel van de stelling dreigde te worden afgesneden. In een daarop gevoerd telefoongesprek met de bataljonscommandopost — waar de bc op dat ogenblik niet aanwezig was — gaf een luitenant het funeste advies: „Ik zou maar al vechtende terugtrekken op kop Afsluitdijk”. Dat leidde een overhaaste terugtocht uit vak Zurich in, naar de kop van de Afsluitdijk waar een poging van de bc de troepen te hergroeperen mislukte doordat een vijandelijke artilleriebeschieting hun moreel de genadeslag gaf: majoor Smid kon nog slechts hopen dat de stelling Kornwerderzand zijn telefonische verzoek zou honoreren en de vluchtelingen terugsturen.

Het wegvallen van de vuursteun uit vak Zurich had inmiddels de centrale sector bij Wons in ernstige moeilijkheden gebracht. Weliswaar hadden de Duitsers de ontruiming van de noordflank niet opgemerkt, maar het ontstane gat vergemakkelijkte

het hen bij Hajum door te breken en vervolgens in Wons binnen te dringen. De compagniescommandant, reserve-kapitein Van der Linden, week daarop met het restant van de verdedigers terug naar het zuidelijke vak, Makkum. Daar moest hij echter ervaren dat ook dat deel van de stelling al was ontruimd: na door de bats op te zijn geïnformeerd over het prijsgeven van Zurich had de vakcommandant begrepen dat de Afsluitdijk voor hem wel onbereikbaar zou zijn geworden. Hij had nog enkele mensen uit Hajum en Wons kunnen opvangen en zich daarna, conform zijn instructies, met ter plaatse aanwezige vaartuigen over het IJsselmeer op weg begeven naar de Noordhollandse kust waar zij in de loop van de avond arriveerden.

Kornwerderzand

De ineenstorting van de verdediging in de Wonsstelling betekende dat de 1. Kavalleriedivision kon doorstoten naar de kop van de Afsluitdijk. De bataljonscommandant, majoor Smid, verliet als een der laatsten zijn commandopost maar zag, voor de stelling Kornwerderzand aangekomen, geen kans meer de daarheen gevluchte bezetting van vak Zurich te bewegen met hem terug te gaan om alsnog de opdracht uit te voeren. Uit vrees dat de vijand de terugtrekkende troepen te dicht op de hielen zou kunnen zitten, had de chef staf landmacht opdracht gegeven de brug over de sluizen te laten springen. Bijgevolg kon men slechts man voor man de hindernis passeren, en dat beeld vergrootte bepaald niet de animo voor een nadere confrontatie met de komende vijand. Er zat dan ook niets anders op dan de troep zo snel mogelijk af te voeren in de hoop dat een reorganisatie in of nabij de Stelling van Den Helder nog mogelijk zou zijn. Alle voertuigen moesten uiteraard beoosten de brug worden achtergelaten; daar werden zij in het IJsselmeer gereden om later de vijand geen dekkingsmogelijkheid te bieden en het vuur van de verdedigers niet te hinderen. Voor de afvoer werden uit Den Helder dertig vrachtauto's naar de stelling gedirigeerd, waarmee de troep zonder verliezen naar Noord-Holland werd overgebracht.

Luchtaanvallen op de stelling, die zich nu in voorste lijn bevond, werden al op 12 mei uitgevoerd. Datzelfde lot trof het detachement Breezand waar evenwel in het geheel geen dekking was. Dat deed de leiding in Den Helder besluiten Breezand te ontruimen en de bewaking daar op te dragen aan een patrouille die gedurende de duisternis daar zou staan doch overdag dat risico niet behoefde

te lopen. Voor de verdediging tegen de Luftwaffe kreeg Kornwerderzand uit de schaarse middelen een peloton lichte luchtdoelartillerie met drie stukken van 2 cm en een peloton van vier luchtdoelmitrailleurs, die in de nacht van 12 op 13 mei werden aangevoerd en onmiddellijk in open opstelling op de eerste respectievelijk tweede lijn werden opgesteld. Toen de luchtaanvallen de volgende ochtend werden herhaald, werden de mitrillerende vliegtuigen dan ook warm ontvangen; vier toestellen vielen aan deze verrassing ten prooi, en daarna bleven de anderen op veiliger hoogte.

De eerste actie van de grondtroepen tegen de stelling begon al in de avond van 12 mei, toen een stoottroep een poging deed de ondermijnde prikkeldraad-hekversperring te slechten; de landmijnen en het vuur waarmee de hindernis werd bestreken vrijdelden dat.

De werkelijke aanval begon eerst op 13 mei. Doordat de luchtaanvallen het beoogde effect niet sorteerden, moest de artillerie zorgen voor het neutraliseren van het verdedigende vuur. De inleidende beschieting begon te 17.20 uur, geleid door een luchtwaarnemer; de normale divisieartillerie nam eraan deel en vuurde op de kazematten die wel werden beschadigd maar niet uitgeschakeld. De 88 mm luchtdoelartillerie en een batterij 2 cm tl konden de uitwerking ook al niet tot het gewenste resultaat opvoeren.

Te ongeveer 18.00 uur kwamen de grondtroepen in beweging. Het waren de wielrijders van de door lkol von Edelsheim gecommandeerde afdeling die zich op weg naar de stelling begaven, samen met pioniers voor het ruimen van mijnen en versperingen en enkele stukken 2 cm tl voor directe vuursteun. Over de totale sterkte verschillen de gevechtsverslagen: de verdedigers schatten die op omstreeks 600 man, de aanvallers spreken over vijf stoottroepen, die overigens per opdracht een afwijkende samenstelling konden hebben. De bezetting van de stelling toonde een goede vuurdiscipline en hield haar vuur in tot de aanvallers tot op 750 m waren genaderd. Om de tegenstander in het onzekere te laten over het effect van zijn luchtaanvallen en artilleriebeschietingen werd toen het vuur slechts geopend uit een enkele kazemat, en wel uit nr 6 waar van de beide 5 cm kanonnen een aan de richtmiddelen was beschadigd en bovendien kort tevoren door twee kanonniërs een door vijandelijk vuur geblokkeerd schietgat aan de buitenzijde (!) was vrijgemaakt. Dat vuur, waartegen de wielrijders op de open dijk vergeefs naar dekking zochten, werd even later aangevuld met

vuur uit kazemat 2 dat de noordkant van de dijk bestreek.

De aanval werd aldus tot staan gebracht nog voor de vijand binnen effectief schootsbereik van de lichtere wapens was gekomen; zijn aftocht naar de uitgangstelling werd uiteraard bestookt met alle wapens. Tegen 19.30 uur liet kapitein Boers het vuren staken. Wel liet hij in de loop van de avond en nacht van tijd tot tijd lichtkogels afvuren en storende dieptevuren over de dijk afgeven om eventuele nachtelijke acties te doorkruisen. Maar de tegenstander liet zich zien noch horen. De eigen toestand verbeterde dank zij aanvoer uit Den Helder van benodigd materieel, waaronder de vervanging van een tijdens de beschieting vernield zoeklicht.

De volgende ochtend, 14 mei, nam de Duitse artillerie opnieuw de stelling onder vuur. Uit Kornwerderzand waren de vijandelijke batterijposities inmiddels wel opgemeten, maar bij gebrek aan eigen artillerie en vliegtuigen was die informatie nutteloos. Overleg tussen de staven van zee- en landmacht te Den Helder leidde tot een unieke oplossing: de enkele dagen eerder binnengelopen kanonneerboot H. M. Johan Maurits van Nassau, bewapend met drie kanons van 15 cm (dracht 18.500 m), zou fungeren als drijvende batterij en van een punt benoorden de Afsluitdijk de artilleriestrijding verzorgen. Het grote risico, dat die actie moest worden ondernomen zonder bescherming van eigen vliegtuigen in een ondiepe zee zonder manoeuvreermogelijkheden, werd bewust aanvaard. Het vuur van deze oorlogsbodem werd waargenomen met behulp van de periscopen van Kornwerderzand, de correcties werden telefonisch doorgegeven naar Den Helder en vandaar per radio naar de vuurleiding aan boord. Na een honderdtal schoten waren de Duitse batterijen tot zwijgen gebracht, tot verbijstering van de divisiestaf die niet begreep vanwaar die zware artillerie zo plotseling de balans kon doen doorslaan. Gewaar-schuwd voor naderende vliegtuigen moest de kanonneerboot naar de basis terugkeren. Luchtaanvallen onderweg werden goed doorstaan. Helaas ging het schip op zijn latere tocht naar Engeland door een nieuw luchtbombardement ter hoogte van Petten alsnog ten onder.

De Duitse artillerie liet het verder afweten. Ook de grondtroepen drongen niet opnieuw aan: later zou blijken dat een voor de middag van 14 mei bevolen aanval over de dijk was afgelast na het slagen van de maritieme actie tegen de artillerieopstellingen. Wel werd de stelling nog bestookt door duikbommenwerpers (Stuka's) maar hun

bommen beschadigden slechts de buitenkant van enkele kazematten terwijl de gevechtskracht van het geheel niet kon worden aangetast. Kornwerderzand was een doelmatige grendel gebleken die niet simpelweg kon worden opzijgeschoven om generaal Feldt's cavaleriedivisie in staat te stellen tot een „militaire wandeling” naar de Vesting Holland over een richel die inmiddels door de onthutste aanvallers werd betiteld als „der verdammt Damm” en „der Totendeich”.

Capitulatie

Het voornemen van de 1. Kavalleriedivision een groot deel van de beschikbare gevechtskracht te laten oversteken op het smalste gedeelte van het IJsselmeer, tussen Stavoren en Enkhuizen, om dan een groot bruggehoofd te vestigen in West-Friesland tot de lijn Medemblik-Hoorn kwam niet meer tot uitvoering. Dat alternatief, waarvoor het toegevoegde Marinesonderkommando de middelen had moeten verschaffen, zou stellig weinig kans van slagen hebben gehad, zeker onder gevechtstandigheden. Nu redde de Nederlandse capitulatie de Duitsers van een hachelijk avontuur.

Het bericht dat de opperbevelhebber zich genoodzaakt zag de wapens te doen neerleggen, kwam voor de bezetting van Kornwerderzand en de daarachter liggende werken van Den Oever en Den Helder als een donderslag bij heldere hemel. Dat het geslaagde optreden in deze sector zinloos werd gemaakt in de ondergang van het geheel kon door de commandant en het detachement niet dan met de grootste moeite worden aanvaard. Bijzonder triest was het dat het juist kapitein Boers moest zijn die zich met een witte vlag naar de Duitse linies op de Friese kust moest begeven om kenbaar te maken dat de Nederlandse krijgsmacht ter plaatse de overeengekomen wapenstilstand zou eerbiedigen.

Te 20.15 uur werd desondanks te Den Helder de Oostbatterij met omgeving door dertig Duitse vliegtuigen gebombardeerd, die het kennelijk hadden gemunt op de commandopost van C-Stg Den Helder. Het bijna vijf kwartier durende bombardement kostte nog vier militairen en verscheidene burgers het leven en kon helaas niet worden afgestraft door de luchtafweer omdat die zich hield aan de wapenstilstand, tot geluk van de Luftwaffe die door toedoen van de luchtdoelbatterijen en -mitrailleurs van de Stelling — door de Duitsers „der Luftbesen” genoemd — al niet minder dan dertig vliegtuigen had verloren.

Op vordering van generaal Feldt moest schout-

bij-nacht Jolles zich, vergezeld van zijn chef staf landmacht, in de nacht van 14 op 15 mei begeven naar de Duitse commandopost in hotel De Wijnberg te Sneek. Na aankomst aldaar, tegen 03.00 uur 's nachts, werd onderhandeld over de wijze waarop de overgave in sbn Jolles' bevelsressort zou worden geregeld. In mijn herinnering was het

... een vreemde nacht. In het hotel zat de Duitse generaal met zijn staf, grotendeels Pruisische officieren, de monocle in het oog, aan een grote tafel. Wij voelden ons niet verslagen en hielden ons terzijde tot wij werden uitgenodigd aan tafel te zitten. Na afloop betuigde de generaal den schout-bij-nacht zijn medegevoel en deed ons correct uitgeleide.

De onderhandelingen verliepen zonder veel strubelingen. Sbn Jolles, toch al geërgerd door het

recente bombardement waarvan zijn tegenspeler overigens onkundig leek, toonde zich gegriefd over de Duitse eis dat gijzelaars de naleving van de overeenkomst moesten verzekeren: hij achtte het beschamend niet op zijn woord te worden vertrouwd. Anderzijds bleek aan Duitse zijde wrevel te bestaan over het in volle gang zijnde onbruikbaar maken van oorlogsmaterieel en militaire installaties, en vooral over de buitengaats blijvende oorlogsbodems die volgens de schout-bij-nacht niet konden worden teruggecommandeerd. Te 06.15 uur ondertekenden beide bevelhebbers de op schrift gestelde overeenkomst, waarvan de volledige tekst hier volgt vanwege de unieke situatie dat een soort deelcapitulatieovereenkomst werd opgemaakt terwijl de gehele krijgsmacht de wapens reeds had gestrekt.

Übergabehandlung für den Befehlsbereich „Commandant der Stelling van Den Helder“

Am 15.5.1940 wurden in Sneek nachfolgende Bedingungen für die Übergabe des Befehlsbereichs „Commandant der Stelling van Den Helder“ aufgesetzt und durch Unterschrift der beiderseitigen Befehlshaber, für das Deutsche Reich von Generalmajor Feldt, für das Königreich der Niederlande von Schout bij Nacht Jolles rechtskräftig.

- 1.) Die gesamten Waffen und Munition sowie alles Gerät der Besatzung sind niederzulegen und ordnungsmäßig am 15.5.40 ab 18.40 Uhr (deutsche Zeit) zu übergeben.
- 2.) Sämtliche im Bereich der Stelling van Den Helder angelegten Sperren jeder Art und Landminen sind zu beseitigen, sowie Vorsorge zu treffen daß in dem gesamten Gebiet jedweder Verkehr ungehindert vor sich gehen kann. Diese Maßnahmen sind bis 15.5.40., 14.40 Uhr (deutsche Zeit) durchzuführen.
- 3.) Alle Karten und Unterlagen von den Befestigungsanlagen, Minenfelder zur See sowie sonstige wichtige Unterlagen sind zu übergeben.
- 4.) Der Befehlshaber Commandant der Stelling van Den Helder hat sofort durch geeignete Maßnah-

men zu verhindern, daß irgendwelche Waffen und Befestigungsanlagen sowie auch Anlagen nicht militärischer Art wie Telefonzentralen p.p. zerstört werden.*)

- 5.) Der Commandant der Stelling van Den Helder hat alle Maßnahmen zu treffen, um die ihm unterstellten Truppen so früh als möglich für ihren Abtransport zusammenzuziehen.

Um eine restlose Durchführung der angeordneten Maßnahmen sicherzustellen, sind sofort als Geiseln zu stellen und am ostwärtigen Ende des Abschlußdeiches der Zuider-See zu übergeben:

3 Offiziere **) 5 Unteroffiziere und 2 Mannschaften.

Sollten durch die beiderseitigen Oberbefehlshaber der Niederlande und Deutschlands andere Abmachungen als die oben Festgelegten getroffen sein so sind die Abmachungen der höheren Dienststelle maßgebend.

*) Diese Ziffer tritt nach Rückkehr des Schout bij Nacht Jolles in seinem Befehlsbereich in Kraft.

**) Darunter ein Hauptmann.

Sneek, den 15. Mei 1940 6¹⁵ Uhr.

*w.g. Feldt
Generalmajor*

*w.g. Jolles
Schout bij Nacht*

Slotsom

De strijd om de Wonsstelling en om Kornwerderzand betekende voor de verdedigers een confrontatie met een oorlog die totaal anders was dan die waarop zij in hun opleiding en oefeningen waren voorbereid. Statische verdediging in voorbereide stellingen mocht dan een passend antwoord zijn geweest op de massale infanterieaanvallen uit de Eerste Wereldoorlog, de modernere tactiek van de

Tweede Wereldoorlog bewees al snel dat de samenwerking van gemechaniseerde en gemotoriseerde grondstrijdkrachten met een directe steun verleend luchtwapen een dergelijke verdediging snel op de knieën kon brengen. Gebrek aan luchtverdedigingsmiddelen maakte derhalve de verdedigers extra kwetsbaar, terwijl de verouderde en veel te schaarse bewapening de kansen op succes nog meer verkleinde.

Weliswaar kan worden geconstateerd dat op enkele punten heldhaftige staaltjes van individuele plichts-
vervulling werden gepresteerd, maar dat geldt he-
laas allermint voor het gros van de Nederlandse
landsverdediging, alle chauvinistische beschrijvin-
gen ten spijt: Kornwerderzand was een van de
zeldzame uitzonderingen, waarbij moet worden
bedacht dat moeilijk kan worden beweerd dat de
cavaleriedivisie — zonder tanks en belast met het
beveiligen van de flank van een secundaire operatie
— serieus heeft willen doorstoten over een dijk
waar de achtereenvolgende stellingen niet anders

dan met frontale aanvallen, en dus tegen enorme
offers, konden worden veronzijdigd.

Het functioneren van onze te lang en te ernstig
verwaarloosde verdediging heeft dan ook bewezen
dat de oude slagzin „de kracht van een versterkte
plaats hangt in de eerste plaats af van het moreel
van hen die haar verdedigen” nog volledig waar
is, maar dat die wil om stand te houden slechts
tot resultaten kan leiden indien ook de benodigde
wapenen en strijdmiddelen aanwezig zijn, alsmede
de vereiste geoefendheid in het bedienen en han-
teren daarvan.

**Maandelijks wordt de Militaire Spectator toegezonden aan alle leden van de Konink-
lijke Vereniging van de Krijgswetenschap.**

Ten einde de toezending aan thans nog actief dienende officieren van Land- en
Luchtmacht, tevens lid van de Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgs-
wetenschap, ook na hun dienstverlating zeker te stellen, wordt belanghebbenden
verzocht de ledenadministratie van de Koninklijke Vereniging (Karel Doorman-
laan 274, 2283 BB Rijswijk) in voorkomend geval ter zake in te lichten.